

Göteborgs Universitet
Litteraturvetenskapliga inst.
Interdisciplinär uppsats

Texten och läsningen-

En uppsats om Isters läsaktsteori

HT-2006
Författare: Anna Görsch
Handledare: Dag Hedman

Innehåll

Inledning	3
Bakgrund	4
Populärlitteraturen	5
Tidigare forskning	7
Del 1 Igers läsaktsteori	8
Textens styrmekanismer	9
Del 2 Analys av novellen	12
Beskrivning av Därute	12
Förgrund och bakgrund	13
Struktur av tomrum.....	15
Den litterära repertoaren	15
Litterär repertoar och Därute	17
Del 3 Läsningen och skolan	19
Skolans litteraturläsning- ett tvång?	20
Sammanfattande diskussion	21
Litteratur	23

Inledning

Vad är det i texten som bestämmer hur läsaren uppfattar och läser den? Är det läsare eller text som styr läsningen?

Denna uppsats innehåller analys och diskussion av strategier i texten som förbereder läsningen. Det kommer inte att presenteras resultat av läsarundersökningar, av exempelvis hur läsare verkligen upplever sin läsning. Istället behandlar analysen hur en ”tänkt läsare” kan respondera på texten. Läsningen i skolan blir också diskuterad, vad går att utläsa ur styrdokumentet? Den traditionella synen på litteratur har förändrats i skolan, men med en ny verklighet kommer nya problem. Hur dessa kan se ut tas upp i tredje delen, *Läsningen och skolan*.

Textteoretikern Wolfgang Iser (1926-) presenterar sin läsaktsteori i *The act of Reading-A Theory of Aesthetic Response* (1978). Enligt Iser består läsningen av samverkan mellan strukturer i texten och läsaren: läsarens förväntningar och associationer aktiveras av textstrategier av olika slag.

Olika perspektiv för att beskriva läsningens natur tar sin utgångspunkt, antingen hos texten, läsaren eller mellan dessa båda poler. Karl- Heinz Stierle (1936) är en av de litteraturteoretiker som hör till det textaktiva synsättet. En stark struktur styr läsningen, Stierle kallar den ”relevansfigur”. Läsningen präglas av mötet med ”bestämtheter” och ”obestämtheter”. Obestämdheterna lockar till egna ifyllnader men dessa blir begränsade genom bestämdheterna.

Wolfgang Iser är en textteoretiker, som likt Stierle tillhör den tyska receptionestetiken, Iser är emellertid ”biaktiv”. Iserns teorier behandlar textens styrmedel, dess strategier men ur ett ”interaktionsperspektiv.” I läsaktens möte mellan text och läsaren, Iser betraktar båda som skapande subjekt. Läsare betyder inte en fysisk person för Iser, utan betecknar de förutsättningar för läsningar som skapas i texten.¹

Louise Rosenblatt (1904-), är den teoretiker av de här uppräknade som har sin utgångspunkt närmast läsaren. Läsare och text befinner sig under läsaktens i en *transaktionsprocess*. Synsättet bygger på synen att den som undersöker också är del av det som undersöks. Det är en reaktion på det interaktionistiska som upplevs för linjärt och mekaniskt.² Rosenblatt argumenterar för litteraturläsningens funktion som demokratifostrande. I bl.a. verket *Literature as Exploration*, (1936) beskriver hon sin syn på litteratur.

¹ Staffan Thorson, *Den dubbla receptionen*, Göteborg, 2005

² Roddel mfl, *Theoretical Models and Processes of Reading*, Newark, 1992.

En litteraturforskare som företräder läsningens kulturella och sociala natur, är Kathleen McCormick.³ Hennes synsätt grundar sig på interaktion mellan text och läsare, som Iser beskriver. Utgångspunkten för Mc Cormick är emellertid den verklighet inom skola och utbildning som läsningen ingår i, hennes argumentation blir diskuterad senare i uppsatsen.

Undersökningsmetoden har bestått av inläsning av Isers teori och applicering av denna på novelltexten. Min strävan var att på olika sätt arbeta så förutsättningslöst som möjligt med texten. Vad var det som egentligen stod i texten och vad var nödvändigt att lägga till, för att få sammanhang i berättandet? Arbetet med texten syftade till att hitta punkter i läsandet som styrde läsarresponsen, det baserar sig på min tolkning av teorin och av textens förutsättningar. Min egen upplevelse av texten skulle inte få styra för mycket, men det är ändå den som är utgångspunkt.

Novellen ”Därute” bedömdes som rik på strategier, intrycket var att mycket uttrycktes underförstått och med hjälp av konventioner. På grund av tidsbrist var det inte aktuellt med någon större, systematisk undersökning av läsarreaktioner. Till en sådan hade denna korta berättelse emellertid passat bra.

Bakgrund

I grundskolans kursplan för svenska betonas hur skönlitteratur, film och teater ger människan möjlighet att bättre förstå sig själv och sin omvärld.

Upplevelserna kan leda till omprövning av värderingar och attityder, rasism och stereotypa könsroller kan motverkas. Även den egna vardagen som människan tror sig väl känna, kan uppträda i annat sken och leda till nya perspektiv. . ”Skolan skall främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse”.⁴

Populärlitteraturen blir ofta beskylld för att bygga vidare på myter och att inte syfta till att spegla den verklighet som läsaren lever i. Det är litteratur för verklighetsflykt och förströelse. Några olika definitioner av populärlitteraturen blir senare diskuterade, i samband med att den är del av elevers litteraturföreläsningar.

I läroplanen för grundskolan talas om värderingar och traditioner som ska föras vidare och utvecklas. Enligt kursplanen är utvecklandet av empati och förståelse för sig själv viktiga mål

³ Kathleen Mc Cormick, *The culture of reading and the teaching of english*, Manchester, 1994.

⁴ Skolverket, *Kursplanen för grundskolan*, 1994.

för litteraturläsning, ett tänkesätt som stämmer överens med Louise Rosenblatts.⁵ I kursplanen och läroplanen talas det inte om konkreta verk som ska läsas, eleverna ska känna till ett antal av de verk som räknas som klassiska. Vilka sägs dock inte, litteratursynen i styrdokumentet säger sig utgå från vad läsaren ska utveckla av läsningen, det ska avgöra vilka texter som blir lästa. Detta ska senare diskuteras i anslutning till Iser's läsaktsteori.

Jag har även samlat respons från gymnasieelever vid läsningen av den novell som jag utfört min analys på. Genom att stifta bekantskap med elevernas reaktioner på texten hoppades jag att strukturerna som kan styra läsningen skulle framträda tydligare, för mig vid arbetet med novellen.

Populärlitteraturen

En synpunkt som kom fram av den lilla elevundersökningen var, att novellen var rörligt berättad. Det gjorde, uppgav en del röster, att det blev svårt att förstå vad den handlade om. Novellen passade enligt eleverna inte ihop med den typ av berättelser som de föredrog. Ett kriterium som en god berättelse ska ha, är enligt eleverna, en tydlig handling och enkel struktur. Det är troligt att anta att eleverna har fått mycket av sina föreställningar om berättande, från populärlitteratur av olika slag. Den är viktig del av den litterära repertoaren hos eleverna och därför värd att försöka definiera.

Ulf Boëthius försöker i sin artikel "Populärlitteraturen- finns den?" (1995) definiera populärlitteraturen. Han beskriver där populärlitteraturens, "hårda kärna"... "de standardiserade och språkligt sett enkla alster som ofta ges ut i långa serier"...⁶

Boëthius talar här om de "kategoriböcker" som tillhör strikt uppdelade genrer och är berättade efter schematiska mönster, ex kärleksromanerna i *Vita Serien* eller västerngenrens *Bill och Bull*. En klichérik, skenrealistisk framställning, som hos de nämnda kategoriböckerna, är grundläggande även i stor mängd av nyare populärlitteratur. Författare som nämns är av så skilda slag som Jan Guillou, Shirley Conran och Jean Auel⁷ Enligt Ulla Lundqvist.⁸

⁵ Louise M Rosenblatt, *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa*, Lund, 2005.

⁶ Dag Hedman m.fl. *Brott, kärlek, äventyr*, Lund, 1995, s.21.

⁷ Shirley Conran (1932), en av 1980-talets FLN- författare. Mest känd för *Lace* (1982).

Jean M. Auel (1936), känd för populärhistoriska romaner, *Grottbjörnens folk* (1980)

⁸ Ulla Lundqvist, *Sagor om sex och skräck*, Malmö, 1991, s.143.

Vad som gäller som populärlitteratur, är emellertid historiskt föränderligt och svårt avgränsbart, enligt Boëthius⁹. Det som avgör huruvida ett litterärt verk räknas till populärlitteraturen är de litterära institutionernas normsystem och värderingar. ”Den får innefatta all den litteratur som de ledande smakbärarna i en kultur vid olika tidpunkter räknat dit, oberoende av de litterära verkens innehåll och form”¹⁰.

I Maria Ulfgårds avhandling: *För att bli kvinna...*, diskuteras populärlitteraturbegreppet. ”[D]e är fasta mönster i berättarteknik, stil, personskildring och värderingsnormer är viktigare än originalitet.”¹¹ Ulfgård hänvisar till en artikel av Dag Hedman, där också gränsen mellan vad som är populärlitteratur och s.k. högre litteratur definieras som suddig, i de flesta verk förekommer drag från båda typerna av litteratur.

Uppdelningen mellan s.k. hög och låg litteratur, menar Anders Öhman¹² i sin bok *Populärlitteratur* (2002) blev särskilt betydande under 1850-talet bland kritiker. Enligt Öhman märks under denna period en starkare tendens att skilja på kommersiella verk som dåliga gentemot den finare s.k. högre litteraturen. Under 1970 talet ökade den populärlitterära forskningen, dessförinnan ska den i Sverige ha varit obetydlig. Forskningen har inriktat sig på konsekvenser för läsaren, skadeverkningar eller källa för kreativitet. Ett exempel på analys av populärlitteraturens roll i samtidskulturen är *Masslitteraturen* av Åke Lundqvist (1977). Kritik mot forskningen framförs av Öhman, eftersom man inte sett populärlitteraturen som del av annan litteratur har det historiska perspektivet och sambandet med kanonbegreppet saknats.

Ulfgårds slutsats av de uppräknade definitionerna blir att populärlitteraturens natur inte går att bestämma enbart utifrån verkets litterära egenskaper, dess tillhörighet till kategorin utgår mycket ifrån hur den används.¹³ Detta leder in på kommande diskussioner i uppsatsen, läsaktens meningsskapande funktion gentemot texten.

⁹ D. Hedman, 1995, s.19.

¹⁰ ibid.

¹¹ Maria Ulfgård, *För att bli kvinna och av lust- en studie av tonårsflickors läsning* (akad. avh., Lund, 2002), s. 63

¹² Anders Öhman, *Populärlitteratur. De populära genrernas estetik och historia*, Lund, 2002.

¹³ M. Ulfgård, 2002.

Tidigare forskning

Den behandlade läsaktsteorin av Wolfgang Iser, grundar sig på modern fenomenologisk¹⁴ teori. Filosofen Roman Ingarden¹⁵ (1893-1970), var en av de första att systematiskt behandla läsningen av litterära verk som ett samarbete mellan läsare och text.

I artikeln ”Textens appellstruktur” kritiseras den litterära tradition som i alla tider koncentrerat sig på att bestämma litterära verks betydelse, genom interpretation har verket givits en tolkning. Den traditionella interpretationens sökande på den rätta tolkningen byggde på bildningsideal, dessa började alltmer att ifrågasättas i forskarvärlden, framför allt under 1960-talet. Det växer istället fram en receptionestetik som studerar hur text och läsare kan mötas i texten, så att olika tolkningar kan uppstå.¹⁶

I Sverige förvaltas Isers responsteori av bl.a. Beata Agrell, forskare och professor i litteraturvetenskap vid Göteborgs universitet. Hon använder fenomenologisk inriktning när hon undersöker konventioner och retorik som används i texten. Staffan Thorsons studier inom didaktisk svenska som framställs i boken ”Den dubbla receptionen”, är en av de få i sitt slag i Sverige som stöder sig på Isers receptionsteori.¹⁷

¹⁴ Den moderna *fenomenologin* utgår från den tyske filosofen Edmund Husserl (1859-1938). Hans verk ”Logische Untersuchungen (1900-01) anger startpunkten. En strikt deskriptiv teori om medvetandet och dess innehåll. Tro på att förutsättningslöshet ska ge en säker vetenskap. (*Nationalencyklopedin*, band 6, Höganäs, 1990.)

¹⁵ S. Thorson, 2005

¹⁶ Wolfgang Iser, ”Textens appellstruktur” ur Thavenius (red), *Läsningar. Om litteraturen och läsaren*, Lund, 1985

¹⁷ S. Thorson, 2005.

Del 1

Iser's läsaktsteori

Wolfgang Iser's verk *The Act of Reading* (1978)¹⁸ beskriver grunddragen i interaktionsteorin.

Iser's läsaktsteori är besläktad med modern fenomenologi och socialpsykologi.

Den fenomenologiske tänkaren Ingarden diskuterar det litterära verkets schematiska framställning och uppbyggnad i olika "skikt". Verkets mening eller "konkretisation" kommer till genom att läsaren fyller i textens "obestämdhetsställen" och därigenom skapar sammanhang av verkets olika "skikt".¹⁹

Funktionen av obestämdhetsställen eller *tomrum* är central för Iser's teori. Mötet med texten liknas vid social interaktion. Här kommer grunddrag ur läsaktsteorin diskuteras, som har relevans för den analyserade novellen.

Iser bygger denna liknelse på antagandet om att varje människas medvetande är en sluten värld för alla andra människor. I det sociala mötet fyller vi ut det tomrum som finns mellan oss, vi gör antaganden om vad våra medmänniskors uppförande betyder. Vår kommunikation bygger på dessa antaganden och sociala koder.²⁰

Under läsakten ställs läsaren inför bestämdheter i texten och obestämdheter, tomrum som stimulerar till antaganden. Till skillnad från det sociala mötet, där två individer kan prata med varandra och ställa frågor, präglas läsarens möte med texten inte av någon ömsesidighet. Det finns inte någon möjlighet för texten att anpassa sin referensram efter sin läsare. Läsarens referensram hjälper denne att fylla i och skapa mening av de möjligheter som presenteras i texten. Ur denna referensram och för att binda ihop sin förståelse av texten till en helhet, skapar läsaren antaganden och förväntningar. Under interaktionen med texten blir läsarens projektioner ogiltigförklarade alternativt understödda av texten.

"It is only through readjustment of his own projections that the reader can experience something previously, not within his experience".²¹

Läsaren möter ny kunskap som får föreställningarna om den kunskap som redan vunnits måste omvärderas. Uppmärksamheten blir då riktad mot den information som får förväntningarna att brista. De egna föreställningarnas inverkan på förståelsen av texten kan också framträda tydligare, när förväntningarna visar sig felaktiga, och möjliggör självreflektion.

¹⁸ W. Iser's *The Act of Reading* kom ut i första upplaga 1978 (London)

¹⁹ S. Thorson, 2005, s.13.

²⁰ Wolfgang Iser, *The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response*, London, 1980, s.165.

Textens styrmekanismer

I läsprocessen möter och interagerar läsaren med texten. Den meningsskapande processen blir styrd av olika mekanismer i textens strukturer. Denna process resulterar i skapandet av det *estetiska objektet*; den mening och verkan som blir till under läsningen. Detta estetiska objekt ändras under läsningen, då schemat som ges av texten blir korrigerat av läsaren.

Texten innehåller *strategier* och *repertoarer*, deras funktion är att på olika sätt styra läsares responsen. Repertoaren innefattar både kulturella och litterära konventioner som ligger till grund för texten. ”[D]et kulturella territorium där text och läsare kan mötas”.²²

Texten ingår i sammanhang, den härstammar från en kultur och speglar dess normer och värderingar. Repertoarelementens referenser bildar bakgrund till texten, ett igenkänningsbart sammanhang.

Dessa element är emellertid ryckta ur sin kontext, i texten ska de ingå i ett nytt fiktivt sammanhang. Samtidigt som de refererar till den ursprungliga kontexten står de också för något nytt.²³

Genom strategierna blir repertoarelementen och referenserna organiserade. En viktig funktion är att främmandegöra det välbekanta. Det är strategiernas element, förgrund, bakgrund, tema och horisont, som visar hur ex. repertoarelement relaterar till varandra.

Bakgrund betecknar den fond mot vilken händelserna utspelas, den kan t.ex. utgöras av en kultur eller bestämd situation, medan förgrund är det händelseförlopp som utspelas. Med tema förstås det som uppmärksamheten riktas mot när något i repertoaren anspelas. Olika teman kan avlösa varandra under läsningen.

Horisont slutligen utgör den helhet som temana belyser. Läsarens inställningar och textens perspektiv blir här kombinerade. Tema och horisont står för den effekt läsningen har på läsaren och de strategier i texten som framkallar dem.

Denna uppdelning i strategier som strukturerar läsningen av texten kan synas enkel. I den fiktiva texten är det emellertid inte klart uttalat vad som är ex. förgrund och bakgrund. Läsningen innebär skiftande perspektiv, företeelser i historien som förväntades vara i bakgrunden visar sig vara förgrund. Den process som formar för- och bakgrund kallar Iser ”selektion”, element blir framställda som delar av för- eller bakgrund.

Inom texten kombineras dessa element genom de olika perspektiv som finns representerade.

²¹ W. Iser, s.167.

²² S. Thorson, 2005, s.18.

I *The Act of Reading*, talas det om fyra sådana perspektiv: Berättaren, karaktärerna, historien och läsarens perspektiv. Normer som bildar bakgrund för historien blir gestaltade inom någon av nivåerna, exempelvis genom någon av karaktärerna.²⁴

De olika perspektiven presenterar olika synvinklar i berättandet och i kombinerandet av dem kan det estetiska objektet skapas.

I artikeln *Textens appellstruktur* beskriver Iser, hur läsaren rör sin uppmärksamhet mellan de ”schematiserade bilder” som texten lägger fram och litterära objekt skapas. Den litterära texten skiljer sig från andra textslag genom att den inte förklarar eller framställer verkliga, bestämda objekt. Läsningen präglas av obestämdhet, texten stämmer inte överens med förhållanden från den verkliga världen. Läsaren ”normaliserar” textvärlden genom de egna erfarenheterna och möjligheterna till tolkning.

Varje läsning blir därför ett försök att fästa textens svävande bilder vid betydelser som i regel själva föds under läsningen.²⁵

Litterära texter kan tyckas spegla verkligheten, men den litterära särarten innebär en annan, friare relation till den ”verkliga världen” Därför är det naturligtvis också möjligt att ”verka” spegla denna verklighet. (förf. anm.)

Textstrategierna tema och horisont, fungerar som en struktur genom texten, den grundlägger förbindelsen mellan text och läsare, ”because it actively involves the reader in the process of synthesizing an assembly of constantly shifting viewpoints.”²⁶

De skiftande synvinklarna (viewpoint) som läsaren bearbetar bryter av och påverkar varandra, ett nytt tema blir uppmärksammat av läsaren, i ljuset av det som redan sagts. Den samlade upplevelsen bildar textens horisont.

I den litterära texten finns tomrum av olika slag, ett tydligt exempel som Iser tar upp i artikeln, är när händelser som sker parallellt berättas efter varandra. Sambanden mellan bilder, som läggs på varandra, blir inte fullständigt klarlagt. Det uppstår en tom plats mellan de schematiserade bilderna, ... ”som framkallas av sammanstötningen mellan dem”.²⁷

De tomma platserna blir i många fall överhuvudtaget inte uppmärksammade av läsaren. Ofta fylls de då i automatiskt, på grund av läsvana och livserfarenhet. I detsamma läsarens ögon möter orden skapas då associationer som förklarar och fyller i. I läsprocessen ägnar sig läsaren åt framåtblickande och tillbakablickande, på grund av tidigare information, tidigare

²³ ibid

²⁴ W. Iser, 1980.

²⁵ Wolfgang Iser, 1985, s 173.

²⁶ W. Iser, 1980, s.97.

teman, fyller läsaren i och skapar förväntningar. Tomrum kan också bestå av undanhållande av information, som senare i texten uppdagas. Det kan då handla om element som inte fastnat i läsarens uppmärksamhet, som verkat perifera, senare visar sig vara betydelsefulla. Det handlar då om tomrum som döljer dimensioner i texten.

Det har betydelse för läsoplevelsen om de tomma platserna befinner sig i samspelet mellan personerna eller i sättet att berätta, menar Iser. En annan klassificering av textnivåer nämns också, nämligen textens pragmatik, syntax och semantik. Det handlar då om textens avsikt respektive regler eller sistnämnt i uppräknigen i textens betydelseinnehåll. Dessa sistnämnda nivåer kommer dock inte att vidare diskuteras.

²⁷ W. Iser, 1985, s 174.

Del 2

Analys av novellen

Inledningsvis en kort beskrivning av novellen. *Därute* är skriven av Inger Edelfeldt och utkom i novellsamlingen *I fiskens mage* 1984.²⁸ Analysen är inte någon egentlig litterär analys, det handlar snarare om att exemplifiera de teoretiska termerna. Därför blir tematik och mönster snarare antydda än tolkade.

Texten visar prov på berättarstrategier i form av olika strukturer. Analysen av texten kommer, med stöd av Iwers och Mc Cormicks teori, visa på några av dessa strukturer.

Texten bedömdes som lämplig för analys. Den är med tanke på sin lilla omfattning, rik på berättarstrategier. P.g.a. tidsbrist var inte fältundersökningen lämplig undersökningsmetod, den korta novellen hade emellertid varit passande för detta.

Det som undersöks är textens användning av tomrum och dess litterära repertoar.

Beskrivning av "Därute"

Berättelsen inleds genom att läsaren släpps direkt in i pågående handling. Som i förbigående nämns "Hässelbytorp" dit "de" är på väg, det är "frukostrast" och "höst". Relativt många fakta nämns, men fördjupas inte

Vi får inte reda på mer om någon av huvudpersonerna än om de personer som beskrivs som främmande. Men det är huvudpersonernas intryck och inställningar till de främmande som meddelas oss. Läsarens förväntningar riktas mot det främmande och yttre. Kenta blir presenterad genom Ylvas ögon, eller det som läsaren kan anta är Ylvas ögon eftersom det inte sägs uttryckligen. Han har blivit ledare för gänget och är en outsider i skolan. Ylva tycker mycket om Kenta och det beskrivs hur hon fått makt över honom, genom att imponera på honom.

Det är för att hon vill träffa Kenta som Ylva kommit med i gänget. Efter episoden av Ylvas tankar återkommer vi till gänget utanför en hyreslägenhets dörr, enligt Kenta är det en mördare som bor där. I hissen ner slås Ylva av Kentas närvaro, önskar att hon var ensam med honom. Efter incidenten med den misstänkte "mördaren", är Kenta inte sig lik.

Ett hopp inträffar sedan, byte av miljön, Ylva sitter i skolan och möter Kenta. Hon har blivit ensam kvar efter skolans slut, när han dyker upp. Mötet är starkt och romantiskt, avslutas med Kentas läppar mot hennes mun, i en kyss. Det händer plötsligt, Ylva beskriver hur hon plöts-

ligt finner sig själv ”sittande på golvet, som en baby”. Det beskrivs hur Kentas närvaro känns mer påtaglig för henne. Som beskrevs i hissen.

Dagen efter är Kenta försvunnen. Dagarna går och till sist avslöjas anledningen till att Kenta är borta. Detta får Ylva, och läsaren, reda på genom dialog, det är första gången handlingen drivs framåt genom dialog.

Förgrund och bakgrund

I novellen ges läsaren en rad efter varandra följande bilder. Bilderna utgör olika situationer eller händelser som tillsammans bildar en berättelse. Mellan dessa förmedlade situationer kan sambandet vara mer eller mindre uttalat.

I novellen ”Därute”, finns ingen sammanbindande berättarröst. Som en röd tråd fungerar istället Ylva, hennes berättelse är det sammanhang om ger handlingen mening.

I inledningen släpps läsaren in till en pågående handling. ”De” är på väg till ”Hässelby-torg”, och det är ”frukostrast”. Dessa upplysningar talar om för läsaren, att det är flera personer, troligt känner de varandra och är unga.

Bilderna som framställs i inledningen tematiserar gängets verklighet och i läsarens medvetande riktar sig uppmärksamheten kring detta, förväntningar skapas på handling i den ”yttre” värld som har börjat beskrivas. Denna ”gängverklighet” bildar förgrund.

Till bakgrundsfaktorerna, i den inledande passagen, hör den information som beskriver den geografiska platsen, de beskrivna personerna och i den mån sinnesstämningen nämns.

Ylva nämns i inledningen och hennes inställning och förnimmelser blir beskrivna i samband med handlingen. Efterhand ändras perspektivet i berättelsen, till att bli hennes berättelse som står i centrum.

Novellen består av textavsnitt där ibland gänget skildras, i pågående presens, och däremellan en passage av Ylvas ”berättande”. Det berättas där om händelser som inträffat tidigare, det förflutna vävs samman med nutiden. Tomrum skapas genom att enstaka element från förflutna lyfts fram, i form av exempelvis repliker. Läsaren tänker sig det sammanhang som repliken yttrats i. Det är inte heller för situationernas egen skull som de berättas, de ger en bakgrund och hjälper till att förklara nutiden. De hjälper till att fylla tomrum, i den processen är läsaren medskapare. Även i ”Ylva- avsnitten”, saknas en explicit berättare, det finns ingen som visar relevansen i och förklarar det som berättas.

²⁸ Inger Edelfeldt, (1956), debuten 1977 *Duktig pojke*. Novellen *Därute* utkom i novellsamlingen *I fiskens mage* 1984. (källa: www.panorstedt.se/templates/common/Author.aspx?id=16547&q-context=Norstedts)

En formulering som, ”För att få makt över honom”, yttras utan förklaring. På vilket sätt har hon makt över honom? Händelser och symboler som är betydelsefulla räknas upp, men utan att inviga läsaren. Genom att fylla i tomrummen med egna erfarenheter, skapas mening och sammanhang.

Tillbaka i gängets pågående handling, avsnittet inleds med, Här stod de nu, hon och han och fem andra, i en främmande trappuppgång.

Med denna mening är det klart för läsaren att perspektivet är tillbaka i gängets verklighet. Det är nu känt i berättelsen vilken betydelse som läsaren kan fylla i de ovan angivna, citerade orden. Förväntningarna är troligen efter Ylva -passagen mer inriktade på hennes roll i berättelsen. Om läsaren har med sig tydliga associationer och intryck från ett tidigare avsnitt, bildar detta också förförståelse för fortsatt läsning av texten. Detta förhållande som Iser kallar, temahorisont strukturen.

Efter att Kenta och resten av gänget blivit utskälda av den ”påstådda mördaren”, verkar Kenta tagen. Även här kan läsarens associationer ge mening och förklaring åt det som sägs och dess reaktion. Men om det är avgörande för läsaresponsen hur de föregående avsnitten varit tematiserade, så är det troligt att det som sägs och antyds i detta avsnitt hamnar i bakgrunden. Det som händer i avsnittet avviker inte heller från det förväntade.

Nästa avsnitt utspelar sig i skolan. Utan vidare förklaringar befinner vi oss på golvet, där Ylva sitter ensam. Som övriga avsnitt dessförinnan är det en omedelbar början utan vidare förklaringar. Att det handlar om Ylva sägs inte uttryckligen. Men då hon nämndes som sista person i det föregående avsnittet, kan detta styra läsarens förväntningar.

Att det är i skolan kan också bara antas, då det inte sägs, men däremot nämns lektionstimmen och gymnastikkläder.

Ylvas ålder blir också antydd genom följande formulering: ”för att de barnsliga broderierna hon hade gjort förra året, i fyran, inte skulle falla i ögonen på den som kom”.

Om läsaren haft intrycket av Ylva som äldre än nu antyds, blir hon nu visad i mer barnsligt ljus. Detta kan då ändra den horisont som läsarens tolkning och förståelse har utarbetat.

Mot slutet av berättelsen har Kenta försvunnit efter deras romantiska möte, Ylva saknar honom, det sägs genom att hon hoppats blivit smittad av *hans* förkylning.

Avslutningen av novellen är det avsnitt som ger tydligast svar åt läsaren, Kenta är försvunnen och det ges svar på varför. Svaren ges i dialog, på ett mer sammanhållet sätt än vad som varit fallet tidigare. Sista meningen är: ”Hon undrade om magi kunde nå honom, därute”. Det

ges mer bestämdhet i kommunikationen mot slutet, men avslutas med en obestämd öppenhet. Det kan förstärka intryck av att inget är avslutat, deras liv fortsätter.

Struktur av tomrum

Novellen är berättad genom dels beskrivning av händelser och berättande av en persons tankar och känslor. Tidsperspektivet är nutid med inslag av tillbakablickar. Det finns som sagts tidigare, ingen utanförstående auktoritär berättarröst.

Berättandet håller sig nära den handling som skildras, oavsett om det är en persons sinestillstånd eller en yttre händelse, sker berättandet från samma omedelbara position. Denna position skänker berättandet tomrum. Mellan de framlagda situationerna i texten finns samband som inte framgår uttryckligen. Vissa av dem är så oklara att det är troligt att läsaren reagerar på dem.

Inom dessa situationer finns tomrum i form av outtalad information och brist på förklaringar. Den bristfälliga informationen gör anspelningar som läsaren uppfattar och fyller i. Beroende på hur läsarens repertoarer svarar mot textens.

Tomrummen skänker texten möjlighet till frihet i uttryckssättet, språket och berättarenergi behöver inte läggas på uttryckliga förklaringar. Samtidigt som de kan ge berättelsen ett rörigt intryck. Det komprimerade uttrycket i *Därute* kan också ses som en följd av tomrum. Konsekvensen i detta fall är brist på utrymme för att förankra och fördjupa händelser och karaktärer. Detta kommer diskuteras vidare i nästa avsnitt ”Den litterära repertoaren”.

Den litterära repertoaren

Repertoarbegreppet som redan nämnts i samband med Iser, är centralt begrepp i Katherine Mc Cormicks forskning om text och läsakt. Hon framhåller ett socialt- kulturellt förhållningssätt. I boken *The Culture of Reading and the Teaching of English* (1994) beskrivs läsningens situation²⁹ natur. Läsningen, poängterar hon, är inte längre ansedd som något passivt mottagande av information, utan som en komplicerad, selektiv process.

²⁹ Läsningen är ingen neutral aktivitet utan präglad av kulturella och sociala omständigheter.

Både texten och läsaren innehar repertoarer: "a set of culturally conditioned experiences, beliefs, knowledge and expectations, about such matters as politics, lifestyle, love, education, integrity and so forth".³⁰ Den generella repertoaren kan ändras under läsningen.

Mc Cormick uppmärksammar att, trots att kunskapen om läsprocessen och aktiva, medskapande läsare är etablerad bland forskare, lever synen inom utbildningen kvar på läsning som intagande av information. Som om läsning skulle kunna vara neutral, tillägger hon.

Studenter behöver, enligt Mc Cormick få syn på sig själva som läsare och se hur de och deras läsning är produkter av den dominerande kulturen. Läskulturen och sociala sammanhang hänger ihop, men läsarna är inte bara passiva offer för kulturen, de kan också göra motstånd och befria sig från dess tryck.³¹ Den litterära texten måste också ses som produkt av specifika materiella förhållanden och gång på gång reproducerad av nya läsare under skilda förhållanden.

Den litterära repertoaren hos texten är dess tillhörighet till litterära konventioner och följande av formella strategier.

"For example, most conventional stories have plots and characters and are told from a particular point of view"³²

Litterära verk som bryter mot något i den konventionella ordningen påverkar läsarens reaktioner på verket, upplevelsen av verket kan då präglas av att det bryter mot den vanliga ordningen. Detta är ett prov på att läsningen styrs av de tidigare texter vi mött.

Läsarens litterära repertoar består av dennes kunskaper och antaganden om vad litteratur är och borde vara. Detta baserar sig på tidigare läsupplevelser och den syn på litteratur som anammats från den präglade kulturen.

Om läsaren styrs av konventionen att berättelser ska synas vara realistiska och närmar sig exempelvis en berättelse som Kafkas "En svältkonstnär," ter sig texten meningslös, enligt Mc Cormick.

Läsaren använder sina lässtrategier, beroende på det egna intresset och kunskapen, fylls tomrum och skilda perspektiv intas. Mc Cormick slår fast att en avgörande skillnad hos läsare, är mottagligheten för flertydigheter i texten.

³⁰ K. Mc Cormick, 1994, s.79.

³¹ ibid

Litterär repertoar och ”Därute”

Novellen ”Därute” innehåller en struktur som tycks tala till en aktiv läsare som vill dra egna slutsatser.

Elevrösterna kallade den rörig, vilket torde kunna hänga ihop med en ovilja hos dessa läsare, att ändra sina förväntningar på hur en litterär text ska vara konstruerad. Det har redan påståtts att den litterära repertoaren hos eleverna ganska troligt kan vara präglade av populärlitteratur. I deras litterära medvetenhet, eller medvetande om berättande, ingår förmodligen också skolans litteratur och texter som denna, men det behöver inte innebära en positiv inställning gentemot den. Ulfgård tar i sin avhandling, *För att bli kvinna...* upp, hur elever i hennes undersökningar kunde avfärda en text, för att den föll inom kategorin för de texter som deras lärare brukade ge dem.

Novellen faller inte inom ramen för en typisk populärlitterär berättelse, det finns ingen anledning att betrakta den som det. Den bygger inte på mytologisk, klichérik världsbild. Inte heller är den spridd i massupplaga med berättande av schematisk karaktär utan originalitet. Däremot finns i berättelsen drag som kan finnas i alla berättelser, populärlitterära eller ej. Vad som kan vara avgörande i förekomsten av dem är hur de är kombinerade i texten och vilken funktion de därför får.

Det obestämda tilltalet i berättelsen anger en mer komplex läsning, läsaren kan inte ta det som berättas för givet, tonen anger att den bör läsa ”mellan raderna” och tolka själv. I novellen finns emellertid faktorer som hindrar läsarens upplevelse av inlevelse och inte leder till reflekterande läsning.

Även om berättelsen inte följer ett strikt schema, är framställningen väldigt stringent. Den är fattig på spontanitet och dialog, handlingsförloppet beskrivs utan större dramatik. Kombinationen av tomrum, som släpper in läsaren, och bestämdheter som inte ger läsaren så mycket, skapar en slags schematisk läsupplevelse.

Det finns även inslag av mönster i handlingen, dessa mönster är väletablerade i litteratur och människors världsåskådning. Det är också en anledning till att många tomrum kommer till och enkelt kan fyllas. Vi förväntas känna till ”kärleksmönstret mellan flickan och pojken”, ”pojken som är outsider i skolan och har det svårt hemma” samt ”torget och dess vilsna figurer”. Om läsaren skulle fås att ifrågasätta sina egna förväntningar kring mönstren skulle tomrummen skänkt mer reflektion. En friare och spontanare text skulle också släppa in mer av läsarens engagemang och leda till uppmärksamare läsning. Varje läsares läsaakt är en unik

³² ibid, s 81.

händelse, det går inte att uttala sig generellt om vilka reaktioner och impulser som kan väckas. De mönster och strategier som här pekas på kan dock ses som exempel på sådant som kan påverka läsningen.

Den litterära repertoaren hos läsaren talar om vad denne kan förvänta sig av texten. Är de litterära konventionerna välbekanta, lägger läsaren sannolikt inte märke till dem. Det obestämda, röriga, berättandet och det omedelbara tilltalet, är konventioner i denna text, som kan styra läsarens upplevelse.

Del 3

Läsningen och skolan

I styrdokumentet presenteras den svenska skolans syn på litteraturläsning som inkörsport för elevers möte med verkligheten och möjlighet till inlevelse med andra. Litteraturen som demokratiskt medel är kännetecknande för litteraturteoretikern Louise Rosenblatt. Särskilt ungdomar behöver litteraturen påpekar hon, då samhällskulturens hänsynslösa individualisering riskerar att drabba dem hårdast.

”Även om läsningen av en roman inte i sig uppväger all ogynnsam påverkan kan studenten med hjälp av den utveckla ett medvetet motstånd mot denna påverkan.”³³ Rosenblatt konstaterar också att det är troligt att ungdomar i mötet med litteraturen söker sig till de aspekter av den som bäst tycks beskriva deras egna problemställningar.

Den litteratur som ungdomar själva gärna väljer, tar Ulfgård upp i ”För att bli kvinna”..., det handlar då snarare om populärlitteratur skriven för vuxna än den så kallade ungdomslitteraturen. En av anledningarna är, enligt henne, att populärlitteraturen upplevs som en motkultur till skolan.³⁴

I styrdokumentet anges inte vilken litteratur som bör läsas, det talas dock om att traditioner och kulturarv ska föras vidare och att en viss läsning av klassiker ska äga rum. Det talas mer uttryckligen om vad litteraturläsningen ska föra med sig; via skönlitteraturen ska elever lära sig om främmande tider och kulturer och även få perspektiv, på det nära och vardagliga. Ett annat mål är: att utveckla sin förmåga att läsa och uppleva texter av olika slag och anpassa läsningen till dess syfte. Den populära vuxenlitteraturen som Ulfgård menar lockar till läsning hos många ungdomar, förekommer troligen mer sällan i skolundervisningen.

I *Borås Tidning* den 19.2.2001, publicerades artikeln *Den triviale Harry Potter...* författad av, Tomas Polvall. Han förfasar sig över i vilken god dager triviallitteratur som ”Harry Potter böckerna” ställs i, av institutioner som borde värna om den goda, kvalitativa kulturen i samhället. Enligt Polvall innehåller Harry Potter- böckerna, ”rikligt av triviallitterära ingredienser”³⁵ såsom: uppdelning av det goda och onda, handlingsförlopp efter fastlagt schema samt användning av stereotyp språk o.s.v.

³³ L. Rosenblatt, Lund, 2002 s. 83.

³⁴ M. Ulfgård, Lund, 2002.

³⁵ Tomas Polvall: ”Den triviale Harry Potter” ur *Borås Tidning*, 19.02.2001.

Den stora förekomsten av dessa element anser Polvall vara avgörande för att ett verk inte ska komma ifråga för kulturell status. Artikelförfattaren framhåller hur han som lärare, bibliotekarie och kulturjournalist, försökt få människor att läsa bra böcker. Sättet att resonera faller tillbaka på den gamla uppdelningen av litteratur, i kategorierna bra och dålig, eller kvalitativ och kommersiell. Försvare av populärlitteraturens existensberättigande, även för annat än privat upplevelseläsning, menar att man utan den, ”går miste om viktiga dimensioner i vår samtid”.

36

Skolans litteraturläsning- ett tvång?

I artikeln ” Vad kan litteratur användas till i skolan”, i Jan Thavenius antologi: *Läsningar om litteraturen och läsaren*. (1985), tar Jon Smidt upp hur litteraturläsning bör användas till att utveckla kunskap. Elevers upplevelse av litteratur, framhålls, är viktig del av processen för ett meningsfullt textarbete ”som sätter in litterära texter i kunskapssökande helhetssammanhang”.³⁷

Smidt reagerar mot, dels en litteraturundervisning som alltför mycket letar efter ”den rätta tolkningen”, och dels en som finner alla tolkningar lika bra. Situationen i den svenska skolan idag kan nog se väldigt annorlunda ut mot den Smidt kritiserar, förvisso. Men tänkvärt är ändå, när det talas om resultat av inläring och lektionstid som minskas, ger ”rätta” förhållanden för den helhetsorienterade litteratursynen.

Om elever upplever sin skolsituation som meningslös och alienerande, är det troligt att denna känsla även styr vid litteratursamtal eller upplevelseläsning. Den process som McCormick och Rosenblatt beskriver läsningen som, kan i den stressade skolvardagen få svårt att vinna utrymme.

Gunilla Molloy talar som Rosenblatt i, *Reflekterande läsning och skrivning*, om den sökande tonårstiden, och om behovet av självreflektion. Detta är, också omnämnt i styrdokumentet. Tonåringen kan dock söka denna självreflektion inom den typ av litteratur som den ovan citerade artikelförfattaren, ser som undermålig. Molloy bedömer svenskämnet situation, det har mer övergått till att utgå från elevernas egna erfarenheter och liv.

Det beskriver hon som positivt. Men det är inte lika enkelt att utgå från alla elever, Molloy tillägger att arbetet hör till en ”kvinnlighet sfär”, där flickor har fördel av vana att utbyta erfarenheter och att koppla dessa i större utsträckning till läsning. Ofta är det också pojkar som gör

³⁶ A. Öhman, 2002, s.21.

³⁷ Jon Smidt, ”Vad kan litteratur användas till i skolan” ur Thavenius, (red) 1985, s.223.

motstånd, genom att störa undervisningen eller vägra delta, menar Molloy.³⁸ Det gör att deras erfarenheter och perspektiv blir svåra att få tillgång till. Kanske upplever de att deras sätt att tala om sina upplevelser, inte passar in i klassrumsdialogen. Det kan bli tydligt för eleverna att vissa sätt att prata om litteratur är bra, andra är dåliga. Precis som vissa böcker anses bra och andra dåliga, som Polvall utgår från i artikeln.

Mc Cormick talar om hur den sociala och kulturella situationens påverkan på text och läsning; läsning och textproduktion sker alltid i ett sammanhang. Undervisningssituationen är ett sådant sammanhang och den ingår i sin tur i en större samhällskontext, detta påverkar bl.a. litteraturläsningen.³⁹

Sammanfattande diskussion

Läsaren och texten möts och interagerar i texten, med hjälp av sina respektive repertoarer. Det varierar i hur hög grad den aktive, medskapande läsaren släpps in i texten. Detta sker i textens obestämdhetsställen, de kan framträda på olika sätt och resultera i olika villkor för läsandet.

Dessa tomrum kan sägas spela en avgörande roll för läsningen av novellen. Det finns också igenkänningsbara mönster i texten, min slutsats av användningen av tomrummen var, att de inte användes till att främmandegöra dessa mönster i någon större utsträckning. Karaktärer och historia gavs inte större djup och komplexitet, tomrummen snarare förstärkte det förväntade. Men säkert finns andra slutsatser att dra. Min intention med uppsatsen är att snarare visa strategierna i texten, med koppling till teorin. I slutsatserna har jag försökt förklara vilka läsarintryck som användningen av strategier kan leda till. Min utgångspunkt för diskussionen är mina egna läsintryck.

Kopplingen i uppsatsen till populärlitteratur, gjordes på grund av dess ställning i samhället, särskilt bland ungdomar, som novellen främst riktar sig till. I populärlitteraturen används berättarteknik, som av många bedöms som mindervärdig. Mycket på grund av dess schematiska struktur och förutsägbara handling. Drag från populärlitteratur och från så kallad ”högre litteratur”, ska enligt argumentation i uppsatsen, finnas i de flesta verk. Det går därför inte att dra en definitiv gräns mellan populärlitteratur och annan ”högre” litteratur. Även den ”högre”

³⁸ Gunilla Molloy, *Reflekterande läsning och skrivning*, Lund, 1996.

³⁹ K. Mc Cormick, 1994.

litteraturen kan, trots större komplexitet, leda till torftiga läsoplevelser. Här spelar den process som läsningen innebär in.

Enligt styrdokumentet ska arbetet med litteraturläsning utgå från elevers situation och behov av självreflektion och av att lära känna sin omvärld. Detta stämmer väl med vad litteraturteoretiker som Louise Rosenblatt och Katherine Mc Cormick argumenterar för. Arbetet med litteratur påverkas också av villkor och sammanhang, detta påvisar Mc Cormick. Hennes kulturteoretiska perspektiv syftar till att analysera läsningens funktion i samhälls- och kulturell kontext.

Hur kan dessa sammanhang komma litteraturläsningen i skolan bättre till gagn? Även om tillvägagångssätten kring litteratur i skolan på många håll säkert är friare än förr, kan ändå känslan av bedömning leva kvar och kontrollera stämningen, då litteratursamtal hålls.

Mc Cormick menar att litteraturläsning inte borde ses som isolerad från annan typ av läsning, elevers förmågor skulle bli bättre tillvaratagna om större integrering förekom i undervisningen. De litterära konventioner som ingår i vår repertoar kan hjälpa oss att närma oss litteratur, men också hindra nya upplevelser och erfarenheter som vi kan få av skönlitteratur.

Litteratur

- Boëthius, Ulf, "Populärlitteraturen finns den?" i Dag Hedman (red.): *Brott, kärlek, äventyr. Texter om populärlitteratur* (Lund 1995) s. 17-34.
- Edelfeldt, Inger, "Därute" ur *I fiskens mage* (Stockholm 1984)
- Iser, Wolfgang, *The Act of Rreading. A Theory of Aesthetic Response* (London 1980)
- Iser, Wolfgang, "Textens apellstruktur" i Jan Thavenius och Bengt Lewan (red): *Läsningar. Om litteraturen och läsaren* (Lund 1985) s. 168-180
- McCormick, Katherine, *The Culture of Reading and the Teaching of English* (Manchester 1994)
- Molloy, Gunilla, *Reflekterande läsning och skrivning* (Lund 1996)
- Lundqvist, Ulla, *Sagor om sex och skräck. Populärromanen än en gång* (Malmö 1991)
- Lundqvist, Åke, *Masslitteraturen. Förströelse, Förförelse, Fara?* (Stockholm 1977)
- Nationalencyklopedin (Höganäs 1990)
- Polvall, Tomas, "Den triviale Harry Potter- Tomas Polvall förfasas över det utbredda försvaret av den dåliga litteraturen" i *Borås Tidning* 19.02.2001
- Rosenblatt, Louise, M, *Litteraturläsning som utforskning och upptäcktsresa* (Lund 2005)
- Rosenblatt, Louise, M, *The Transactional Theory of Reading and Writing*, i Roddel, Rapp (red): *Theoretical Models and Processes of Reading* (Newark 1992) s. 1057-1092
- Skolverket, *Kursplan för grundskolan*, (Stockholm 1994)
- Smidt, Jon, *Vad kan litteratur användas till i skolan?* I Jan Thavenius (red): *Läsningar. Om litteraturen och läsaren* (Lund 1985) s. 209-223
- Thorson, Staffan, *Den dubbla receptionen. Om litteratursamtal mellan elever och deras svensklärare* (Göteborg 2005)
- Ulfgård, Maria, *För att bli kvinna- och av lust. En studie i tonårsflickors läsning* (Lund 2002)
- Öhman, Anders, *Populärlitteratur. De populära genrernas estetik och historia* (Lund 2002)

Otryckt källa

www.panorstedt.se/templates/common/Author.aspx?id=16547&q-context=Norstedt